

TIJDSCHRIFT

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt“

TE

AMSTERDAM

13^e Jaargang

AMSTERDAM

JOHANNES MÜLLER

1905

De Munt in de Volkstaal,

DOOR

J. E. TER GOUW.

V.

(Schrikkenburger, krabbelaar, arendsschelling,
Engelsche vijf, vierentwintichstalf, Vriesen daalder,
blank, rozenobel, klopje).

REYM, de meid van den ons bekenden gierigen
WARENAR (A°. 1617), somt op, wat zij al zoo in
't jaar aan loon en verval krijgt:

*Ik win nou vijf gulden 's jaers, en ien paer nuwe
klompen tot men dewekaeter,
En krijgh ien schrikkenburger tot men kermis maer,
En ien Engelsche vijf tot men nuwe jaer.*

Wij vinden in deze openhartige bekentenis twee
munten genoemd, die wij tot dusver nog niet aan-
getroffen hebben: *den schrikkenburger* en *den
Engelschen vijf*.

De eerste kwam uit Saksen en heette naar den
Schreckenbergh, oudtijds beroemd om zijne zilver-
mijnen, uit welker rijke opbrengst de naburige stad
Annaberg door hertog GEORGE gesticht werd. (DE
CHESTRET, *Monnaies de Liège*, pag. 259).

Zoo leest men in eene ordonnantie van dezen

JORIS van Saksen, als gouverneur van Friesland, A^o. 1504:

„Item die schreckenberger . . . ende alle andere gelt dat onsen Genadigen Heere in Ouerlant heeft doen maecken”. (VAN DER CHIJS, *Friesland*, blz. 145). Ook vindt men vermeld, dat graaf EDZARD VAN OOST-FRIESLAND ze in 1500 deed namunten onder denzelfden naam.

De Saksische en de nagemaakte schrikkenburgers waren in de 16de eeuw in Overijssel, Drente, Friesland en Groningen algemeen in omloop en ook in Utrecht 1) en Gelderland 2) niet onbekend, maar zij hadden niet overal dezelfde waarde, gelijk uit de verschillende tarieven blijkt.

Eene Luiksche evaluatie maakt ons met drie soorten dezer munt bekend, n.l. Keizerlijke, Saksische en Luiksche van bisschop GEORGE van Oostenrijk (1544—1557):

„Le scrickelbergh forgé de part Sa Majesté Impériale (KAREL V), celuy de ZASSEN et le nouvel de part nôtre Seigneur et Prince . . . XVII aidans”. (oortjes). Deze Luiksche schrikkenburger deed 4 patards of stuivers.

„ KILIAAN vermeldt deze munt ook ter waarde van vier stuivers: „schricken-bergher, schrencken-bergher, schrecken-bergher, Denarius, decem asses: numus decusse X signatus; numus sive grossus Saxonicus novus; numus quatuor stuferorum; Con-

1) Item die Scrickelbergers 4^{1/2} st. Holl. A^o. 1527, (v. D. CHIJS, *Utrecht*, blz. 384).

2) Die Schryckelborger VIII stuv. te Nymegen, 8 April 1527 (W. J. DE VOOGT). Een Nijmeegsche stuiver is een halve Hollandsche stuiver.

venit (inquit JUNIUS) denarius ferè cum angelico, quem ab angeli typo Germania ita nominat, sive schrickenbergio”.

Volgens JUNIUS moet dus de schrikkenburger deze figuren vertoond hebben: op de voorzijde een engel, die een wapenschild vasthoudt, waarin men twee gekruiste zwaarden ziet (het wapen van den Aartsmaarschalk des Rijks) en het omschrift + FRIDERICVS · IOHANNES · GEORGIVS (de drie Saksische hertogen, die te zamen deze munt hebben doen slaan). De keerzijde vertoont het vijfveldige wapen der hertogdommen en het omschrift + GROSSVS · NOVVS · DVCVN · SAXONIE · (Afgebeeld in het bekende *Thresoor*). In het *Numismatische Verkehr* van C. G. THIEME, Januari 1905, wordt onder n°. 2160 aangeboden à 4 Mark: een dubbele Schreckenberger tot 7 groschen van JOHAN FRIEDRICH den Grootmoedigen, van Saksen-Thuringen, met borstbeeld en een engel boven een wapen.

KILIAAN geeft op eene andere plaats aan deze munt den naam *krabbelaar*.

Krabbeler, *Holl.* j(egenwoordig) *schrickelbergher*.

Krabbelaars waren de vierstuiverspenningen, op naam van KAREL V voor Gelderland, Holland, Brabant en Vlaanderen geslagen en vertoonden aan de eene zijde het Spaansche wapen, aan de andere zijde den rijksarend, met groote uitgestrekte klauwen, waaraan dan ook de naam ontleend is. Men vindt ze afgebeeld bij VAN DER CHIJS, *Gelderland*, pl. XX, n°. 6; *Holland*, pl. XXVI, n°. 21—23 en *Brabant*, pl. XXV, n°. 12. Wat ziet men hieruit: dat de oude Vliegers of Krabbelaars van

KAREL V, die oorspronkelijk voor 4 stuivers uitgegeven waren, door die gelijkheid van waarde later ook schrikkenburgers genoemd werden. Deze krabbelaars werden in 1586 op 6 stuivers gesteld en waren dus metterdaad schellingen geworden: zij heetten dan ook sedert *arendsschellingen*. De latere arendsschellingen van Kampen, Zwolle en Friesland waren er een slaafsche navolging van.

Als men in aanmerking neemt, dat HOOFT met WARENAR op het oog gehad heeft WILLEM BARENDZON, die in 1523 geboren werd en kort na 1601 stierf, (zie J. TER GOUW, *Geschiedenis van Amsterdam V*, blz. 494), dan zijn wij juist in den tijd, dat de vierstuiverspenningen van KAREL V in Amsterdam gangbaar waren en den naam droegen van schrikkenburgers, die uit het oosten overgewaaid was; deze zijn juist de „Scrickelbergh forgé de part Sa Majesté Impériale”, die in het Luiksche stuk bedoeld zijn.

Als nieuwjaarsfooi kreeg REYM een *Engelschen vijf*, door Prof. A. C. OUDEMANS Sr. (*Woordenb. op P. C. HOOFT*) zeer juist aldus verklaard: „Een destijds halve Engelsche schelling. Deze had toen eene waarde van 10½ Holl. stuiver. De helft daarvan bedroeg dus 5 Holl. stuivers en 2 duiten. BILDERDIJK stelt positief de waarde van dat muntje op een Holl. oortje of 2 duiten, doch Dr. DE VRIES heeft voldoende bewezen, dat het de hier opgegeven waarde had”.

Prof. VERDAM (WARENAR, blz. 105) zegt evenzeer: „ongeveer een halven shilling of iets meer dan 5 stuivers”, met verwijzing naar DE VRIES.

't Is volkomen juist, dat de *vijf* is de halve shilling van koningin ELIZABETH, met haar gekroonde beeltenis en het omschrift ELIZABETH · D · G · ANG · FRAN · HIB · REGINA op de eene zijde, en op de keerzijde het Engelsche wapen, waaroverheen een kruis ligt, en: POSVI · DEV · ADIVTOREM · MEVM. Maar dat dit stukje, toen WARENAR gedicht werd, *meer* dan vijf stuivers zou gegolden hebben, is beslist onjuist: in 1586, 1606, 1610 stond het op 5 stuivers, daarna tot den 31sten December 1615 op 5 stuivers 2 duiten, van dien datum af tot 13 Februari 1619 weer op den ouden prijs en na dat tijdstip andermaal op 5 stuivers 2 duiten.

Een ander tooneelstuk uit denzelfden tijd brengt ons ook in kennis met den *Engelschen vijf*, waaruit blijkt, dat deze toen vrij algemeen in ons land voorkwam. Ik bedoel: G. C. VAN SANTEN'S *Lichte WIGGER op 't spreeckwoord, Siet: de hoeren en de kan maken menig arrem man*. Tot Leyden, Anno 1617.

Twee pierewaaiers, Lichte WIGGER en Droncke JOORTJE, zitten in de herberg en willen met de waardin afrekenen:

*Reken geen effen lag, maer een pintje wijn goed.
Waerdin. 'k Sel. In als sevendijftich stuivers
end' een halff.*

*Droncke JOORTJE. Sie, daer is een engelsche vijf
stuyvers met een vierentwintichstalf.
Dats effen gepast voor 't gelag van mij.*

*Lichte WIGGER: En daer is een vriesen daelder
met een blanck daer bij.*

: De inhoud van dit blijspel is niets anders dan de geschiedenis van een rijkmans zoontje, Lichte WIGGER, die in gezelschap geraakt van een zuiplap, Dronken JOORTJE, en zoo van de eene herberg in de andere verzeilt en eindelijk in het gasthuis terecht komt, beladen met de „pokken”; — een nuttige les voorwaar voor menigeen, maar voor ons doel op 't oogenblik alleen merkwaardig om de vermelding van den *Engelschen vijf*, den *vierentwintichstalf*, den *Vrieschen daelder* en den *blank*.

De *vierentwintigst'half* is, volgens den naam, een stuk van drie en twintig en een halven stuiver, en dit vinden wij in den *halven patakon* of „ALBERTUS *Kruys-Daelder*”, waarvan de heele in 1622 twee gulden zeven stuivers, en de halve dus één gulden drie en een halven stuiver gold. Er kan echter evenzeer een *Spaensche Reael van vieren*, ook genoemd *half stuck van achten* bedoeld zijn, daar deze in 1610 één gulden drie en een halven stuiver deed. De geheele rekening voor beide gasten bedroeg zeven en vijftig en een halven stuiver, trekken wij daarvan af het gelag van JOORTJE, d. i. een vierentwintigst'half plus een Eng. vijf, dat is 1 gulden 3 stuivers 8 penningen, plus 5 stuivers 4 penningen, (het blijkt uit de berekening, dat wij in dit geval toch 5 stuivers en 2 duiten moeten nemen), of 1 gulden 8 stuivers 12 penningen, dan blijft er over voor WIGGER de andere helft van 't gelag, n. l.: 1 gulden 8 stuivers 12 penningen.

Deze betaalde één Frieschen daelder en één blank; een blank is een halve Brabantsche stuiver,

zoals blijkt uit de plakkatens van 1615—1619: „Den ouden Brabantschen Stuyver, ghenaeamt den Twee-blancx penning tot i S viij p. Den halven ghenaeamt een Blanck tot xii penn.” Er blijft dus over voor den Frieschen daalder 1 gulden 8 stuivers, dat is 28 stuivers.

Geene andere Friesche munt is zooveel waard, dan de *goudgulden*, *zilveren floreen*, *achtentwintig* of *klapmuts*, die in 1601 het licht zag en tot 1691 voortgemunt werd. Merkwaardig is het, dat dit stuk officieel niet anders heet dan *zilveren florin* en *zilveren gulden*, maar in den volksmond ook *daalder* werd genoemd. Dit wordt ook bewezen door de „*Arithmetica*” van MATTHIJS BRUSKENS, Rotterdam 1628, waarin men een vraagstuk vindt over „*Friessche daelders a 28 st.*” Nu, hij verschilde van den waren Frieschen daalder, die in 1617, na de uitgave van dit tooneelstuk, verscheen, maar 2 stuivers.

Ook in de *Klucht van den Hoogduytschen Quackzalver*, die wel niet van BREDERODE is, maar toch in zijn tijd en op zijn naam gemaakt is, vinden wij deze munt. De kwakzalver zwetst: „Mijn goeden goudzalf is gemaakt van Portogoloysers en Lijsbetten, van *Friessche dalers* en van Geuzen-duitens”. Hieruit kan men echter niet opmaken, of de *achtentwintig*, dan wel de *Friesche rijksdaalder* van 1584—1597 bedoeld is.

VAN SANTEN'S tooneelstuk geeft ons nog andere belangrijke aanwijzingen omtrent munten en geldswaarden.

Lichte WIGGER zit andermaal met Droncke

JOORTJE en nog een vriend, COPPEN QUISTGOED, in de kroeg.

Hij zegt tot de waardin:

*Waerdin, sie eens hoe 't gelag staet, dat je de
rekening maect.*

Waerdin: *'k Sel doen, Elff kunnen wijn en vier
voor de romers (roemers) dat 's vijfftien:*

Dan ist effen lag.

L. W.: *Hoe veel is dat de man, lae sien?*

W.: *Drie gulden, Lichte WIGGER, want 't is elck
vijff kunnen wijn.*

Zij gaan met hun drieën dobbelen om 't gelag, Lichte WIGGER verliest en moet alles betalen.

L. W.: *Daer 's een rozenobel met twee schellinghen.*

W.: *Me dunckt datter ien cloptje op staet.*

L. W.: *Geeff myn die weer, daer is een aer.*

W.: *Nou most ick jou weer geven?*

L. W.: *As je doet: thien stuvers.*

W.: *Daer isser drye en daer seven.*

Wij zien hier in de eerste plaats uit, dat toen (1617) een kan wijn 12 stuivers kostte; vervolgens dat Lichte WIGGER alles, dus 9 gulden, moest betalen, waarvoor hij een *rozenobel* met twee *schellinghen* gaf en toen 10 stuivers terug kreeg. Hieruit kan men dadelijk berekenen, dat een *rozenobel* de waarde had van 8 gulden 18 stuivers. Dit stemt weer volmaakt overeen met hetgeen Dr. E. VERWIJS zegt in zijne verklaring van een plaats uit BREDERO's *Spaansche Brabander*, die ook dagteekent van 1617:

*Mäer wat wast, of mer garen uyt vrientschap
eens hossebosten,*

*Ten mocht ten minsten niet minder als een
rosenobel kosten,*

waarbij VERWIJS aanteekent: „Rosenobel, gouden munt ter waarde van *f* 8.90.” Prof. VERDAM schat deze munt te laag, als hij bij WARENAR'S:

*Die niet heeft, magh niet te werk gaen of
't rozenobels zou regenen,*

noteert: „Rozenobel, engelsche gouden munt, ook in ons land geslagen en hier eene waarde hebbende van ruim *f* 8.—”.

Prof. J. TEN BRINK vergiste zich echter geheel en al, toen hij bij:

*Ick wou liever een Roosenobel verrosesolissen en
vertabacken (Moortje 1615)*

aanteekende (blz. 426 en Register): „zilveren munt”.

In 1610 deden de rozenobels, zoo Engelsche als Nederlandsche, officieel 8 gulden 16 stuivers; in 1619: „Den enckelen ouden Rosen-Nobel van Engelandt. Mitsgaders de nieuwe Rosenobelen in de respective Nederlanden gheslaghen, van 32 stucken int marck, totten lesten Mey tot — ix gulden. Ende daer nae niet hooger dan tot — viij gul. xvj st.”. Uit dit „provisioneel Placcaet ende Ordonnantie” van anno 1619 blijkt, evenzeer als uit den handel van Lichten WIGGER in de kroeg, dat men eene neiging had, om alle speciën, vooral gouden, tegen hooger koers uit te geven dan de Staten-Generaal op advies van Gecommitteerden en Raden en Generaal-Meesters van de Munt hadden vastgesteld.

De tien stuivers, die WIGGER te veel gaf, betaalde de waardin terug met twee geldstukken, namelijk een van *drie* en een van *zeven* stuivers. Stukken van drie stuivers waren de halve schellingen, t. w. de halve roosschelling van Holland 1601, de halve Zeeuwsche snaphaan van 1583 en 1584, de halve snaphaan van Zwolle, 1595 en 1598, de halve Nijmeegsche arendsschelling van 1602, de oude dubbele stuivers van 1499, die in 1610 nog voor drie stuivers gangbaar waren en nog vele andere. Onder den naam van *zevenstuiversstuk* kan men het $\frac{1}{2}$ van den Philipsdaalder verstaan, dat op zekeren tijd tot 7 stuivers gangbaar is geweest (volgens D. GROEBE, *Handleiding* blz. 32), maar liever houden wij, in verband met het tijdstip, er het vierde deel van den Frieschen achtentwintig voor, waarop uitdrukkelijk de waarde 7 st. staat en die in 1601 in groote menigte geslagen werd en daarna niet vóór 1661.

In de Kluchten van *Gerrit Hendriksz. van Breughel* (uitgegeven Amsterdam, 1610, 1612) vindt men eene dergelijke afrekening in een herberg. Twee soldaten spelen kaart, een jonge boerin komt in de gelagkamer en vermaakt de aanwezigen door het zingen van een vroolijk liedje; maar nu komt de boer, om zijne vrouw te halen, de soldaten willen haar niet laten meêgaan, tenzij de man het gelag betaalt.

Soldaat. *Waerdinne, maect ons de rekeninghe net,
Met goet opset betaelt den boer het ghelach.*

De waardin rekest op: dit zooveel, dat zooveel,

Noch 12 stuyvers van een kanné wijns voorwaer,
(de gewone prijs in die dagen)

Dit te hoope ghetelt, dat maket dan maer
Juyst allegaër vier Carolus guldens even.

Boer. *Daer is vier en dry, wilt dry stuyvers*
weder geven.

Waardin. *Dats voor de caerte, die was niet*
gheschreven;

Huysman verheven, ick danc u hertelijcken seer.

Waarmede betaalde nu de boer? Hij was vier gulden schuldig, dat is tachtig stuivers, en betaalde drie stuivers te veel; zijne vier en drie stukken gelds deden dus samen 83 stuivers. Het kunnen dus geweest zijn 4 stukken van vijf stuivers, bijv. tiende Filipsdaalders, achtste Statendaalders, enkele realen van Albertus of Engelsche vijven, die alle in 1610 op 5 stuivers stonden, en 3 halve Statendaalders van 1577 en 1578, die in genoemd jaar 21 stuivers deden; $4 \times 5 + 3 \times 21 = 83$.

Nu keeren wij terug tot Lichten WIGGER. Hij gaf aan de waardin een rozenobel, maar de vrouw wilde dien niet aannemen, omdat er een *klopje* op stond; de munt was dus minderwaardig, en WIGGER gaf een volwichtig exemplaar er voor in de plaats.

Wat beteekende dat klopje?

Een ander kluchtspel leert het ons.

In 1691 gaf T. ASSELIJN te Amsterdam uit: *MELCHIOR BARON DE OSSEKOP*; daarin komt een tooneel voor, waarin aan den schout opgave wordt gedaan van eenige gestolen goudstukken, namelijk:

Twee goude Ducatons, een Rozenobel, een Karolus en twee Dukaten.

Op de Karolus staan twee klopjes, op de Rozenobel één, zo dat die twee zijn drie azen te ligt.

Men sloeg dus op goudgeld voor elk aas, dat het te licht was, een klopje, een stempeltje. Deze manier van doën strijdt lijnrecht met hetgeen ons bekend is van het instempelen der munten: namelijk, dat men het deed, om door die stempeling de goede van de kwade te onderscheiden en niet omgekeerd. De schellingen en de achtentwintigen zijn daar in menigte, om dit te bewijzen: de gestempelde waren goed, de ongestempelde kwaad. De schellingen werden altijd geklopt met de 7 pijlen, de achtentwintigen met HOL, UT, GO, de 7 pijlen, het Friesche wapen of ook met andere merkteekenen.

Behalve deze vindt men nog enkele gouden en zilveren stukken, voorzien van een ovaal klopje met den Hollandschen of den Zeeuwschen leeuw; dit teeken beduidt, dat die speciën bij resolutie van Prins WILLEM I van den 7^{den} Februari 1573, namens de Staten van Holland en Zeeland, met $\frac{1}{7}$ van hare waarde verhoogd werden. (Zie STEPHANIK, *Catalogus* 1888, blz. 129 en 1904, blz. 195).

Altijd geschiedde dus het instempelen met een bijzonder teeken, om de munt daardoor in waarde te *verhoogen*, — de beide aangehaalde plaatsen, die van VAN SANTEN en ASSELIJN, daarentegen zijn daar, om te bewijzen, dat men ook munten van een klop voorzag, om de waarde te *verlagen*, en wel voor elk aas, dat het stuk te licht was, één

klop. Maar van welke autoriteit die klop uitging, wanneer en in welke termen dit bevolen werd, heb ik nergens kunnen ontdekken; de muntwetten uit het begin der 17de eeuw schrijven niets voor, dat op stempelen van te lichte munten wijst, en toch wordt het feit bewezen door de beide citaten.

En nu zullen wij de theorie toetsen aan de praktijk. Ik heb een groot aantal catalogi doorgezocht, onder meer die van STEPHANIK, RIJNBENDE, WESTHOFF, VERKADE, 't Muntcollege, SCHULMAN enz., bij verschillende verzamelaars inlichtingen ingewonnen en *nergens heb ik de door kloppjes verlaagde gouden munten ontdekt*. Ik heb wel eenige van stempels voorziene munten gevonden, maar deze kunnen bezwaarlijk daartoe behoord hebben. Zij zijn de volgende: ten eerste, een nobel van Zeeland van (15)83, geklopt met het wapen der stad Groningen, afgebeeld VERKADE, pl. 77, n°. 3, (*Catalogus* WESTHOFF, n°. 4852, f 16.25; RIJNBENDE, n°. 918, f 19.50); ten tweede, een dergelijke Zeeuwsche nobel van 1584 met gelijken stempel; (*Catalogus* SCHULMAN, n°. 633, f 16.50, met verwijzing naar *Catalogus* KEER, n°. 1174, f 21.50) alsmede een exemplaar van (15)84 in het Kabinet Jhr. VAN DEN BOGAERDE, n°. 581, verkocht f 33.—; ten derde, een nobel van Gent van (15)82, geklopt met een raap; ten vierde, een halve Gentsche nobel van 1581 en ten vijfde, een dergelijke van 1582, beiden met de raap ingestempeld. (Deze drie stukken vindt men vermeld in de *Revue Belge* van 1894, blz. 367—369, en het eerste afgebeeld: pl. IX, n°. 3); ten zesde: een angelot van Koning HENDRIK VII

van Engeland met den klop van Kampen (in het Kabinet der Leidsche Hoogeschool, zie *Verslag* 1867, blz. 80).

Eindelijk ten zevende, een Utrechtsche dukaat van 1692; ingestempeld met een wapenschildje, (*Catalogus* SCHULMAN XI, n°. 831, *f* 15.—).

Wat nu de beide Zeeuwsche nobels aangaat, deze zijn klaarblijkelijk noodmunten en tijdens het beleg van Groningen in 1594 aldaar ingestempeld.

De drie Gentsche stukken zijn in het Land van Waas geklopt, om de waarde te verhoogen, de angelot is eene noodmunt van Kampen van 1578, en de beteekenis van het familiewapen op den dukaat is nog niet opgehelderd, maar 't is stellig geen klop van een essayeur of een wisselaar.

Summa summarum: gouden stukken met kloppen wegens te gering gewicht heb ik niet kunnen opsporen; zoo ze bestaan hebben, en dat blijkt uit de aangehaalde plaatsen, zijn ze alle ingetrokken en versmolten wegens hunne minderwaardigheid.

NASCHRIFT.

Bij de ontgraving van het slotplein van 't voormalig Huis te Sijpesteyn, te Nieuw-Loosdrecht is o. m. een schrikkenburger der drie hertogen, als bedoeld op blz. 274 hiervoor, gevonden; dit stuk bevindt zich nu in het Museum van Oudheden, aldaar. (Zie *Tijdschrift* 1904, blz. 77).
